

Gh. Chivu

PRIMUL LEXICON GEOGRAFIC ITALO-ROMÂN
ȘI INTERPRETAREA GRAFEMELOR
DIN TEXTELE VECHI ROMÂNEȘTI

1. Într-un volum recent apărut, consacrat analizei critice a opiniilor privind paternitatea uneia dintre vechile cronică muntenești¹, Neculai Ursu, specialistul recunoscut pentru competența cu care abordează diverse chestiuni legate de scrisul vechi românesc, a publicat integral facsimilele unuia dintre cele mai interesante texte alcătuite în țările române în deceniul premergător anului 1700².

Manuscrisul, păstrat în fondurile Bibliotecii Universității din Bologna sub cota *Marsigli 61*, semnalat de Andrei Veress³, studiat și editat pentru prima dată de Carlo Tagliavini⁴, cuprinde, alături de un mic lexicon italo-român intitulat *Nomi per la lingua valacca*, în care cuvintele sunt grupate tematic⁵, primul inventar cunoscut de toponime românești, format din *Nomi geografici per la lingua transilvana* și din *Nomi geohografici (!) de comitati o circoli delle città, fiumi, monti, selve di tutta la Dacia, cioè Transilvania, Vallachia, Moldavia*. Ultimei părți menționate îi este subsumat un inventar italo-român de termeni entopici, intitulat *Per la geografia nella lingua valacca*, și el primul de acest tip cunoscut în cultura veche românească.

¹ N. A. Ursu, *Paternitatea Istoriei Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Studiu filologic*, Editura Cronica, Iași, 2009.

² *Ibidem*, p. 151–168. Imagini ale câtorva file din manuscris fuseseră tipărite anterior de Giuseppe Piccillo, într-o lucrare cu caracter predominant didactic, puțin cunoscută la noi, *Testi romeni in alfabeto latino (secoli XVI–XVIII)*, Catania, 1991, p. 60–63.

³ E. Veress, *A Bolognai Marsigli iratok Magyar vonatkozásai*, Budapest, 1906.

⁴ *Un frammento di terminologia italo-romena ed un dizionario geografico dello Stolnic Constantin Cantacuzino*, în „Revista filologică”, I, 1927, p. 167–184. Asupra textului s-au oprit ulterior Corneliu Dima Drăgan, *Un destin istoric: permanența latinității în cultura românească veche (Atestări documentare ale scrisului românesc cu litere latine în secolele XIII–XVIII)*, (I), în „Studii și cercetări de bibliologie”, XIII, 1974, p. 21–38 și Giuseppe Piccillo, *A proposito del ms. romeno Marsigli 61 attribuito allo stolnic Constantin Cantacuzino (sec. XVII)*, în SCL, XXXII, 1981, nr. 5, p. 503–519. Recent am publicat, privitor la același manuscris, studiul *Manuscrisul Marsigli 61. Ipoteze privind paternitatea primului lexicon geografic italo-român*, în volumul *Per Teresa. Obiettivo Romania, Studi e ricerche in ricordo di Teresa Ferro, 2*, A cura di Giampaolo Borghello, Daniela Lombardi, Daniele Pantaleoni, Udine, 2009, p. 287–293.

⁵ Sunt înseriate cuvinte ce privesc părțile corpului, alimente, natură, păsări, animale, fructe, arme, îmbrăcăminte, acțiuni, familie, vreme, culori și numerale.

LR, LX, nr. 1, p. 26–32, București, 2011

Lexiconul italo-român, inventarul bilingv de termeni entopici și lista toponimelor (considerate) străine⁶ sunt scrise pe trei coloane, prima cuprinzând formele italienești, iar celelalte două echivalentele românești, ortografiate cu litere chirilice, respectiv cu litere latine în manieră ortografică predominant italienească. Pagina pe care sunt notate numeralele are în coloana întâi formele românești scrise cu chirilică, în a doua echivalentele italienești și în cea de a treia formele românești scrise cu litere latine. Toponimele românești sunt înseriate apoi, firesc, în două coloane, prima scrisă cu chirilice, iar a doua cuprinzând forma ortografiată cu litere latine în manieră italienească.

Manuscrisul prezintă interes în primul rând prin informațiile considerate importante, la sfârșitul secolului al XVII-lea, cu privire la județele, orașele, munții și râurile din Țara Românească, din Transilvania și din Moldova (informații pentru care Carlo Tagliavini numise manuscrisul „mic dicționar geografic”). Selectăm, pentru forma sub care sunt consemnate sau chiar pentru singulara atestare a unor nume, dintre județele Țării Românești⁷: *Dolujâiu* (= Jiul de Jos), *Gorujâiu* (= Jiul de Munte, sau ~ de Sus), *Elhovulu* (=Ariniș) și *Slam-Râmnic* (toate consemnate pe fila 14^f), dintre orașele din aceeași provincie: *Argeșul* (14^v), *Cernețu* (15^f) și *Orașu Negru* (3^f)⁸, dintre localitățile aflate la granița dintre Oltenia de nord, Hunedoara și Banat: *Marmură* și *Poartă de Hieru* (ambele consemnate pe fila 3^f)⁹, dintre munți: *Muntele Călății* (2^f), plasat în Transilvania, și *Munții Rumânești* (corespondentul din coloana italiană pentru ultimul nume este *Monte Carpatico*, 34^f), iar dintre ape, pentru Țara Românească: *Cotmana* (15^v), *Dâmbrovnicul* (15^v), *Proava* (rostire populară pentru *Prahova*, 14^f) și *Vâlcana* (15^f), pentru Transilvania: *Etulu* (2^f), iar pentru Moldova: *Ialalul* (41^f), afluent al Dunării.

⁶ Sunt incluse aici, din perspectivă probabil italienească, alături de numele mai multor țări (*Arbănășască* „Albania” 33^f, *Arvătească* sau *Horvățească* „Croatia” 32^f, 1^f, (*a*) *Bosnii* 33^f, *Bulgărească* 32^f, *Grecească* 32^f, *Frânțozească* „Franța” 33^f, *Frânțezească* „Italia” 32^f, *Leșască* „Polonia” 32^f, (*a*) *Moscului* „Rusia” 33^f, *Nemțească* 32^f, *Sârbească* 32^f, (*a*) *Șpanii* 33^f, sau *Ungurească* 32^f), ape și orașe străine (*Nistru* 34^f, *Marea Albă* 34^f; *Beciul* „Viena” 34^f, *Belgradu* 35^f, *Cracovul* 35^f, *Necopoe* 35^f, *Odriiu* „Adrianopole” 35^f, *Roma* 34^f, *Țarigradu* 35^f, *Veneția* 34^f și altele), câteva toponime românești ce nu privesc direct sau exclusiv Țara Românească, Transilvania și Moldova (*Dunărea* 33^f, *Marea Neagră* 34^f, *Munții Rumânești* „Carpații” 34^f, *Temșoara* 35^f sau *Tisa* 33^f).

⁷ Formele sunt extrase din coloana scrisă cu slove chirilice, iar reproducerea lor este făcută în transcriere interpretativă. Trimiterea la locul înregistrării formelor pe care le reproducem mai jos se face după notațiile privind filele manuscrisului, făcute de regretatul românist Giuseppe Piccillo, pe copia pe care ne-a pus-o la dispoziție cu mai mulți ani în urmă. În volumul publicat recent de N. A. Ursu (*op. cit.*, p. 151–166), cele 31 de pagini ale manuscrisului *Marsigli 61* au o ordine parțial diferită. Cf. pentru această ordine, și transcrierea dată de Carlo Tagliavini (*op. cit.*, p. 164–184).

⁸ Ultimul oraș era plasat, se pare, în zona Porților de Fier.

⁹ În *Dictionarium valachico-latinum*, lexiconul anonim alcătuit în Caransebeș la mijlocul veacului al XVII-lea, cel două nume, consemnate în cadrul aceleiași intrări, indicau, se pare, o singură localitate: *Marmure* – *Porta ferrea*. *Angustiae Transylvaniae ex parte Hungariae inferioris* (vezi *Dictionarium valachico-latinum*, Ediție Gh. Chivu, București, 2008, p. 100).

Informații privind organizarea bisericească a teritoriului Țării Românești și al Moldovei oferă semnul (o cruce) sau notațiile care însoțesc numele orașelor în care se găseau reședinte mitropolitane sau episcopale. Se află în această situație, din Țara Românească, *București* și *Târgoviște* („metropoli<tano>”, 14^v)¹⁰, unde funcționau mitropolii, respectiv *Buzău* și *Râmnic*, cu sedii episcopale („vescovo”, 14^f), iar din Moldova, *Bacăul* („città vescovale”, 42^f) și *Romanul* (unde își desfășura activitatea un „vescovo eletto del Rè di Polonia”, 42^f).

Iar în câteva consemnări, existente exclusiv în partea consacrată Țării Moldovei, sunt notate distanțele, măsurate în mile, dintre câteva orașe (*Reni*, *Smil*, *Chilia*, *Cetatea Albă* și *Tighina*, 43^f) sau este comentat specificul unei localități („*Cotnariulu – Cotnar*, famoso vil<laggio>, buon vino”, 43^f).

Deloc lipsite de importanță, atât pentru identificarea autorului (sau autorilor) textului¹¹, cât mai ales pentru stabilirea zonei lingvistice căreia îi aparține(u) acesta (aceștia), sunt fonetismele și unele cuvinte consemnate în coloanele românești.

În coloana scrisă cu litere chirilice au fost astfel identificate mai multe fenomene lingvistice tipic muntenești: *î* (în cuvinte de tipul *câine* 24^f, *pâine* 22^f), *z*, iar nu *dz* (în *miazăzi* 29^f, *zeace* 29^v), *j*, iar nu *ğ* (în *jucare* 28^f, *județ* 14^f), *ș* dur (în forme de tipul *șapte* 29^v, *șase* 29^v), respectiv cuvintele *pisică* 24^f, *rânicchi* 21^f sau *ișlic* 26^f. Numeroase fonetisme, ignorate până de curând în studiile consacrate manuscrisului¹², individualizează coloana din text în care se află formele românești scrise cu litere latine. Departe de a fi o simplă transliterare a cuvântului corespunzător din coloana precedentă, scrisă cu alfabet chirilic, aceste forme consemnează adesea rostiri dialectale tipic moldovenești: trecerea lui *ă* medial aton la *a*: *barbii* „bărbie” (scris *barbij* 19^f), *camaș*<*î*> (scris *camas* 26^f), închiderea lui *e* final la *i*: *barbii* 19^f, *coai* (scris *quoi* 22^f), *lămâi* (scris *lemoij* 25^f), transformarea lui *ê* în *ș*: *Șerneț* „Cerneț” (scris *Sernez* 15^f), *cincizeș* (scris *cincezes* 29^v), *doauăzeș* (scris *duozes* 29^v), *treizeș* (scris *treizes* 29^v)¹³, palatalizarea lui *f* în stadiul *ș*: *Poarta de Șier* (scris *Porta di Sier* 3^f) și trecerea, tot prin palatalizare, a lui *m* la *mñ*: *Ialomnița* (scris *Ialomniza* 15^f).

Dincolo de toate aceste informații, utile deopotrivă pentru toponomaști, istorici sau lingviști, informații care argumentează interesul pe care îl prezintă facsimilele

¹⁰ Corneliu Dima Drăgan considera (*op. cit.*, p. 34) că notația care însoțește numele orașului Târgoviște indică reședința domnească, deci capitala Țării Românești, deși această interpretare intră în contradicție cu datele cunoscute din epocă.

¹¹ Cercetătorii care s-au oprit până de curând asupra textului au considerat că el a fost alcătuit de o singură persoană, Constantin Cantacuzino Stolnicul sau un intelectual muntean, colaborator al acestuia. În studiul *Manuscrisul Marsigli 61. Ipoteze privind paternitatea primului lexicon geografic italo-român*, citat anterior (vezi supra, nota 4), am argumentat ipoteza alcătuirii părții chirilice de către un intelectual muntean cunoscător al limbii italiene, iar a părții românești scrise cu litere latine de către un misionar italian, ce își desfășura (sau își desfășurase) activitatea în Moldova.

¹² Cf. Gh. Chivu, *art. cit.*, p. 290–291.

¹³ În coloana scrisă cu litere chirilice, lui *ș*, notat în finala tuturor numeralelor care numesc „zecile” prin *s*, îi corespunde slova chirilică *ç*.

publicate acum, integral, de către Neculai Ursu, primul „dicționar geografic” italo-român permite însă și o cercetare comparativă a două dintre sistemele ortografice utilizate în cultura românească veche: cel chirilic și cel de tip italianesc. Punerea în paralel a formelor corespunzătoare cuprinse în cele două coloane rezervate cuvintelor românești oferă date interesante privind caracteristicile scrisului cu litere latine din epocă, dar și, fapt la fel de important, informații despre valoarea unora dintre grafemele chirilice românești la sfârșitul secolului al XVII-lea. Asupra acestui aspect al cercetării manuscrisului *Marsigli 61* ne vom opri în rândurile următoare.

2. Dacă lăsăm de o parte grafiile eronate, apărute din cauza cunoașterii insuficiente a grafiei chirilice¹⁴, și formele care reflectă influența normei lingvistice italienești (fonetisme identice cu cele existente în italiană¹⁵ sau forme apărute prin contaminarea unora dintre cuvintele românești cu cele italienești corespunzătoare, ambele având origine latinească¹⁶), în coloana românească scrisă cu litere latine se regăsesc mai multe grafeme preluate din scrisul italianesc: *c* pentru [k] (*camas* 26^f), *c* (+ *e*, *i*) pentru [č] (*cerbi* 24^f, *cerul* 23^f, *pontice* „pântice” 20^f, *Zara Greciaska* 32^f; cf. *fickior* „ficioar” 29^f), *g* (+ *e*, *i*) pentru [g] (*Argis* 14^f, *degit* 20^f, *inzelegere* 28^f), *ch* (+ *e*, *i*) pentru [k'] (*ranichi* 21^f, *schei* „târg, suburbie” 36^f; cf. *ocghiu* „ochiu” 19^f), *z* și *zz* pentru [t] (*Bistriza* 1^f, *mulz* 30^f, *zize* 22^f; *Iergizza* „Gherghița” 14^v, *razza* 23^f), *gn* pentru [ń] (*Zara Spagni* 33^f, *Monti Rumegnieskij* 34^f), *gl* pentru [l'] (*caglia* 37^f, *vaglie* 36^f), *sc* pentru [ș] (*Iasci* 39^f, *Kiscinovul* 43^f, *Tergouiscte* 14^v) sau unele reduplicări de litere: *guttui* 25^f (cf. it. *cottogne*), *perre* 25^f (cf. it. *perre*), *pielle* 19^f (cf. it. *pelle*), *stelle* 23^f (cf. it. *stelle*). Numeroase sunt și grafiile uzuale în epocă în scrisul cu litere latine după model ortografic maghiar: *c* pentru [t] (*dinci* 19^f, *mace* 21^f, *pućinel* 30^f; *Denbouic* 14^f, *Kamenic* 35^f), *k* pentru [k] (*kas* „caș” 22^f), *g* (+*e*,*i*) pentru [g'] (*Gurgiul* 2^f, *vngie* „unghe” 21^f), *s* și *ss* pentru [ș] (*Argis* 14^f, *camas* 21^f, *oras* 37^f, *soim* 24^f, *soldur* 20^f; *gussa* 19^f, *orassul* 14^v) sau [ž] (*Clusul* 1^f), *z* pentru [s] (*Zibiul* 1^f, *Trezkeul* 2^f) sau [ž] (*Telezon* 15^f, *Ziul* 15^v, *zudez* 37^f). La fel ca în celelalte texte vechi românești scrise cu litere latine după diverse modele ortografice (maghiar, polonez sau italianesc), pentru notarea vocalelor centrale sunt folosite grafeme diverse: *a* (*caine* 24^f, *gaina* 24^f, *ranichi* 21^f), *e* (*freul* 26^f, *poment* 23^f, *sengie* 21^f, *Ternaua* 2^f), *i* (*griu* 23^f, *Rimnicul* 14^v, *ris* 24^f, transpunând pe рѣѣ), *o* (*monckare* 27^f, *poment* 23^f) sau *u* (*Ciorogurla* 15^v, *muna* 20^f, transpunând pe

¹⁴ Există dovezi ale confundării, în timpul lecturii coloanei chirilice (pentru echivalare în alfabetul latin), a slovelor *u* cu *ö* (*Kodri Ciarnaungilor* pentru *k|drli černšŋu|l|o* 44^f), a lui *v* cu *k* (*Tutoka* pentru *ñŋ|ñ|va* 39^f, *Zara Orkazascka* pentru *uara x|všuhskš* 1^f), a lui *ŋ* cu *k* (*kudezile* pentru *ŋŋ|dhu|le* 144^f) sau cu *x* (*Xixi* pentru *ŋŋŋ'â* 41^f), sau a lui *ç* cu *r* latin (*Orassul Flori* pentru *rçpŋ|f|oçli* 14^v).

¹⁵ Avem în vedere forme de tipul *albo* 29^f, *monti* 34^f, *nigro* 2^f (*negro* 29^f).

¹⁶ Vezi în acest sens *arco* 25^f pentru *arc* (după it. *arco*), *capriol* 24^f pentru *căprioară* (după it. *capriola*), *cirige* 25^f pentru *cireșe* (după it. *ciliege*), *formos* 30^f pentru *frumos* (după it. *formoso*), *ginock* 20^f pentru *genu(n)chi* (după it. *ginocchio*), *mascel* 19^f pentru *măsele* (după it. *mascelle*), *naranc* 25^f pentru *naranz* (după it. *narance*), *june cent* 29^v pentru *cento* (după it. *cento*).

мѣнѣ), iar diftongii *ěa*, *ĩa* și *õa* sunt notați totdeauna printr-o singură literă: *e* (*frunte* 19^f, transpunând pe *frѣнѣнѣh*, *stelle* 23^f, transpunând pe *sѣhl e*, *fiere* 21^f, transpunând pe *fĭlărh*, *pielle* 19^f, transpunând pe *plăl h*) sau *o* (*flore* 25^f, transpunând pe *f l cœre*, *Kiorul* 1^f, transpunând pe *kĭÿ arѣll ѣl*, *pome* 25^f, transpunând pe *poame*).

Utilizate, ca în toate textele vechi românești scrise cu litere latine, în mod inconsecvent¹⁷, grafemele latinești mai sus înseriate nu creează, de regulă, dificultăți de interpretare, „martorul” aflat în coloana scrisă cu alfabet chirilic oferind un punct de reper ce nu poate fi ignorat (chiar dacă acceptăm ipoteza alcătuirii celor două coloane de către persoane diferite¹⁸). Cel mult, editorii unui text de tipul manuscrisului *Marsigli* ar putea ezita, în cazul transcrierii formelor contaminate sau a acelor modificări după model italian, între respectarea formei textului și corectarea sau „literarizarea” lui. (Ne gândim la grafii de tipul *albo* 29^f, *arco* 25^f, *capriol* 24^f, *cirige* 25^f, *formos* 30^f, *monti* 34^f, *nigro* 2^f, 3^f, *opto* 29^v, *patro* 29^v, care ar trebui reproduse ca atare, sau la forme precum *ginock* 20^f, *mascel* 19^f, *naranc* 25^f, despre care credem că ar putea fi echivalate, în ordine, cu *ginochi*, *mașel*<*e*>, *naranci*, acceptând ideea existenței, în vorbirea unui copist bilingv, atât a unor forme „străine”, păstrate ca atare din limba lui maternă, cât și a altora „stricate”, adaptate insuficient la sistemul limbii române, în condițiile în care comunicarea cu vorbitorul român nu era în niciun fel periclitată.)

Punerea în paralel a formelor românești scrise cu litere latine și a acelor corespunzătoare scrise cu litere chirilice ridică însă, în mod aparent surprinzător, probleme de interpretare în cazul unora dintre grafemele uzuale în vechiul nostru scris chirilic.

Avem în vedere în primul rând slovele *h*, *â* și *õ*, prezente constant în silaba accentuată sau în finala unor substantive feminine notate, se pare, în formă articulată: *frѣнѣнѣh* 19^f, *мѣшl e* 19^f, *спѣнѣнѣhne* 19^f, *sѣhl e* 23^f, *ѣѣdhre* 27^f; *fĭlărh* 21^f, *plăl h* 19^f, *þkâi* 36^f; *piõrsi kß* 25^f.

Întrucât, potrivit datelor de fonetică istorică românească și normelor uzuale în vechiul nostru scris literar la finele veacului al XVII-lea, diftongii *ěa* și *ĩa* erau de regulă conservați sub accent, atunci când în silaba următoare se afla vocala *e*¹⁹, cei

¹⁷ A se vedea, pentru comparație, studiile asupra grafiei cuprinse în câteva ediții consacrate unor astfel de texte: Carlo Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum”, dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII*, București, 1930, p. 50–91; Giuseppe Piccillo, *Il glossario italiano-moldavo di Silvestro Amelio (1719)*, Catania, 1982, p. 45–56; Ion Gheție, *Fragmentul Todorescu*, în *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, 1982, p. 285–298; Francisc Király, în Mihail Halici-tatăl, *Dictionarium valachico-latinum (Anonymus Caransebestiensis)*, Timișoara, 2003, p. 36–70; Gh. Chivu, în *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*, București, 2008, p. 36–47; Daniele Pantaleoni, *Texte românești cu alfabet latin: „Psalterium Hungaricum” în traducere anonimă din secolul al XVII-lea*, Timișoara, 2008, p. 53–59.

¹⁸ Cf. Gh. Chivu, *art. cit.*

¹⁹ Vezi pentru situația fenomenului, Ion Gheție, *Noi contribuții la trecerea lui [ea] la [e]: leage > lege*, în SCL, XVIII, 1977, nr. 1, p. 80–81; *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, București, 1997, p. 98, 301.

mai mulți editori ai scrierilor alcătuite în această epocă echivalează în mod curent slovele *h*, *â* și *Ö* cu un digraf (*ea* sau *ia*).

Punerea în paralel a formelor cuprinse în cele două coloane românești din manuscrisul *Marsigli* evidențiază însă faptul că celor trei slove în discuție le corespunde invariabil litera *e*: *f r   n  h* – *frunte* 19^f, *m  s h l e* – *mascel* 19^f, *s p r  n  c h r e* – *sprincene* 19^f, *s  n h l e* – *stelle* 25^f, *p  s d h r e* – *seder* 27^f; *f l  r h* – *fiere* 21^f, *p l  l h* – *pielle* 19^f, *p k  i* – *schei* 36^f; *p l  r s i k * – *piersic* 25^f, exemplele putând fi cu ușurință înmulțite. Dacă luăm în considerare existența posibilității grafice de a marca cei doi diftongi, *ea* și *ia*, deopotrivă în sistemul ortografic italianesc și în cel de tip maghiar, corespondența de mai sus menționează pledează, credem, pentru interpretarea formelor cu *h*, *â* și *Ö* drept grafii conservatoare, limba vorbită optând, foarte probabil, cel puțin în unele zone nordice, pentru reducerea diftongilor în metafonie (chiar dacă sunetul rezultat, probabil *e*, respectiv *ie*, nu era încă identic cu cel utilizat în limba română modernă)²⁰.

Interesantă este, de asemenea, compararea grafiei unor substantive de genul masculin, respectiv neutru, în cazul cărora apar iarăși diferențe între forma aflată în coloana scrisă cu litere chirilice, formă terminată de regulă în , și aceea scrisă cu litere latine, care are totdeauna la final un grafem de tip consonantic. Iată câteva exemple: *b  r i k  * – *buricol* 20^f, *k a p  * – *capul* 19^f, *n a s  * – *nasul* 19^f, *p  r  * – *per* 19^f, *p l  p  * – *piept* 20^f. Va fi fost și în acest caz grafia consemnată constant în coloana chirilică reflexul unei norme conservatoare, pe care limba vorbită în Moldova (învățată și utilizată de misionarii străini pentru a se apropia mai ușor de credincioșii în mijlocul cărora propovăduiau) nu o mai respecta? Credem că da, mai ales că *u* final plenison avea deja, în forme substantivale de tipul *pieptu*, valoare de articol hotărât enclitic²¹.

Situația va fi fost însă diferită în cazul unor cuvinte în care *u* final urma unui *i* sau unei consoane palatale, de vreme ce grafiei *okü* îi stă alături, în coloana scrisă cu litere latine, *ocghiu*, formă ce arată că *-u* final era încă folosit, poate pentru a diferenția forma de singular de cea de plural. În cazul perechilor | *rxhü* (scris greșit | *rnöhü*) – *Orhei* (scris greșit *Orneij*) 39^f, *s a r  ü* – *Seraij* 35^f; cf. *beçü*  – *Beci* 34^f, ca și în seria, puțin reprezentată în text, a cuvintelor derivate cu sufix de agent sau cu structură similară acestora: *r  b d  s  n  o r ü* – *rabdator* 30^f; cf. *ko  n  ar ü*  – *Cotnar* 43^f, *ç e r ü*  – *cerul* 23^f, *-u* nu mai caracteriza însă rostirea celui care a alcătuit coloana românească scrisă cu litere latine, deși formele cu *r* moale au ilustrat norma literară ideală până în secolul al XIX-lea²².

3. Parcurgerea formelor cuprinse în manuscrisul *Marsigli 61*, primul lexicon geografic italo-român, alcătuit la cererea contelui italian Luigi Marsigli, oferă

²⁰ *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, p. 301.

²¹ Vezi pentru exemple de acest tip, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, p. 327; Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iași, 2009, 270.

²² Vezi *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, p. 105–106, 312.

deci posibilitatea stabilirii valorii fonetice avute de literele latinești și chirilice utilizate în scrisul românesc în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, prin compararea formelor grafice date aceluiași cuvinte în coloane distincte ale textului. Deși cele două coloane au fost scrise de persoane diferite și reflectă, cel puțin teoretic, norme parțial distincte (coloana chirilică, alcătuită de un intelectual muntean, corespunde normei literare sudice, în vreme ce coloana scrisă cu litere latine, datorată, probabil, unui misionar italian, ilustrează limbă vorbită din Moldova), se poate presupune că notarea grafemelor corespunzătoare diftongilor aflați în poziție moale, respectiv consemnarea lui *u* final reprezentau, încă înainte de 1700, norme ortografice de tip conservator.

LE PREMIER GLOSSAIRE GÉOGRAPHIQUE ITALO-ROUMAIN ET L'INTERPRÉTATION
DES GRAPHÈMES DANS LES ANCIENS TEXTES ROUMAINS

(Résumé)

Dans la collection de la Bibliothèque de l'Université de Bologne est enregistré comme *Marsigli 61* un manuscrit bilingue rédigé à la fin du XVIIe siècle, considéré, étant donné son contenu, le premier glossaire géographique italo-roumain.

Utile aux historiens et aux géographes, par les informations concernant la division administrative, l'organisation de l'Église, la dénomination des villes et des principales formes de relief du Pays Roumain, de la Transylvanie et de la Moldavie, utile aux linguistes, par les phénomènes de langue enregistrés (toponymes, phonétismes ou mots à usage dialectal et des effets divers de l'influence de la langue italienne), le manuscrit *Marsigli 61* offre la possibilité d'établir la valeur phonétique des lettres latines ou cyrilliques, utilisées en colonnes différentes du texte, pour les mêmes mots.

Cuvinte-cheie: vechi manuscrise românești, toponime, fonetisme și cuvinte cu uz dialectal, influențe ale limbii italiene, grafie chirilică și grafie latină, valoarea fonetică a grafemelor chirilice și latine.

Mots-clés: anciens manuscrits roumains, toponymes, phonétismes et mots à usage dialectal, influences de la langue italienne, graphie cyrillique et graphie latine, la valeur phonétique des graphèmes cyrilliques et latins.

*Facultatea de Litere
Universitatea din București
str. Edgar Quinet, nr. 5-7*